Üst Üste Çadırlar

ORUÇ ARUOBA

İstanbul bir meyve bahçesidir.
Le Corbusier (1924)

Bir zamanlar, ders vermek için Türkiye'ye gelen bir (midesine düşkün) İskoç felsefeci, yanında, Türk mutfağı üzerine bir İngiliz hanım gastronomun yazdığı bir kitap getirmişti. Hanımın temel tezi, Türk mutfağı üzerine temel yorumu, bunun, göçebe bir halkın mutfağı olduğundan dolayı, kolay taşınabilir, küçük ögeli yemeklerden oluştuğuydu. Oradan oraya göçen insanların yanlarında kolayca götürebilecekleri yemekler... Bizim (midesine olduğu kadar esprisine de düşkün) İskoç da, dolma, sarma, börek, şiş, sucuk, pastırma yedikçe, bu yoruma doğrulamalar bulur; at sırtında giderken ceplerine doldurdukları köfteleri atıştıran göçebeler getirirdi gözünün önüne...

* * *

Espri bir yana, aradan geçen bunca yerleşik toplumdan sonra, bu 'menkul' mutfak tasarımı -en azından Osmanlı mutfağı için- uygunluğunu yitirmiş gibi : Topkapı Sarayı'na Sinan'ın eklediği olağanüstü mutfağa İmparatorluğun dörtbir yanından 'ithal' edilerek getirtilen, ya da burada geliştirilen yemek türleri bunu gösteriyor. -"İzmir İşi Köfte" ya da "Beğendili Kebap" da yiyoruz artık; ama, bu 'kuşbaşı' yemek alışkanlıkları da büyük ölçüde sürüyor.

Acaba başka yaşam alanlarında ne ölçüde 'gayri-menkul' olmuşuz? Anadolu'ya gelen Türk boylar, göçebelikten ne ölçüde kurtulup yerleşikliğe ne ölçüde geçebilmiş? Bugünkü kentlerimizin 'yerleşiklik' düzeyi ne?

Bu soruya yanıt ararken bakılacak ilk alan, yerleşmenin kendi alanı : İçinde yaşadığımız yerler, e v l e r i m i z; ve onların da içinde yer aldıkları yerler, k e n t l e r i m i z.

İki çarpıcı olguyla başlayalım işe:-

Türk evlerinin (ister köyde ister şehirde) içleri son derece temiz-pak ("bal dök yala") olduğu halde, dışları son derece bakımsızdır, pistir. Bu olgunun temel bir göstergesi, iyice burjuvalaşmış küçük bir kesim dışında hâlâ süren 'eşikte ayakkabı çıkarma' adetidir : Pislik dışarıda, temizlik içeride...

İkinci olgu, kentlerimizde ekonomik düzeyi yüksek bölgelerde apartmanların çoğunluğa geçme eğilimine karşılık, tek katlı evlerin genellikle ekonomik düzeyi düşük bölgelerde bulunması. Bu olgu, belki ekonomik nedenlerle (arsa pahallılığı) ya da kentleşme sürecinin genel özellikleriyle (gecekondulaşma; arsa kapama) açıklanabilir; benim bundan çıkarmak istediğim sonuç ise şu : Türkiye'de ekonomik düzey yükselmesine eşlik eden bir yerleşim eğilimi, evden apartmana geçiş olgusudur. Yani, ekonomik düzey yükseldikçe, bir yandan evler yıkılarak yerine apartmanlar yapılır, bir yandan da insanlar evlerden apartmanlara taşınır. Kasabalarda ve küçük kentlerde, ölçek küçüklüğü sayesinde daha açık görülen bu olgu, büyük kentlerimizde, başka olgularla içiçe de olsa, epey yaygın : Ankara'nın Bahçeli(!)evler'inde ya da Gazi Osman Paşa'sında git gide kaybolan evler, villalar; onların yerinde git gide daha yükseğe yükselen apartmanlar... İstanbul'un

Levent'inde bu açıdan ilginç bir gelişme, bahçeli villaların şirket büroları haline gelmeleri. Bu bakımdan bir gariplik, birçok İstanbullu (?) zenginin, ekonomik açıdan bahçe içinde bir evde rahatlıkla oturabilecekleri halde, 'lüks' apartman katlarını yeğlemeleri - bahçe içinde bir evde oturma, çok küçük bir ultra-zengin azınlığın (o da, muhtemelen, beğenileri yüzünden değil, 'statü'leri gerektirdiğinden) imtiyazında; ya da, eski aile konaklarında ya da yalılarında (birçoğu da istemeye istemeye) oturan köklü ailelerin imtiyazında. Bu sonuncular da (kaderin cilvesi!), çoğu zaman, ekonomik düzeyleri yetmediğinden; onu yükseltmek için, yalılarını, konaklarını satıp, karşılığında kat alırlar: Milyonlara (artık milyarlara) satılan yalıyı, konağı bekleyen de, gene, apartmana dönüşmektir...

Bu olgunun garipliği şurada: Dünyanın hemen her yerinde, kapitalistleşme süreci içinde, ekonomik olanakları artan burjuva, bahçeli ev edinme yönelimi gösterirken, Türkiye'de tam tersi oluyor - Batı'nın kapitalist kentlerinin banliyöleri tek katlı evlerden oluşurken, İstanbul'un, Ankara'nın, İzmir'in banliyölerinde koca koca 'blok'lar, 'site'ler yükseliyor; kapitalist toplumlarda, apartman katında oturanlar en düşük gelir düzeyine sahip kesimken, Türkiye'de üst gelir düzeyliler oluyor.

Aynı şekilde, sanayileşme ve kentleşme sürecinin başka toplumlarda yarattığı yoksulluk bölgeleri ("slum"lar) şehir merkezindeki büyük (ama eski) yapılardan oluşur; bizde ise, şehir dışında, bahçe içinde (yepyeni!) evlerden - bizim kent merkezlerimizdeki (onlar da yeni) büyük apartmanlar ise, zenginlerin konutlarıdır...- Buradan da garip bir görünüm : Ankara'nın Kavaklıdere'sindeki beş katlı bir apartmanın beşinci katındaki 280 metrekare falan dairesinde oturan, işyeri Kızılay'da olan yeni palazlanmış işadamı, sabah kalkıyor, apartmanının beton 'bahçesi'ne parkettiği 280 SE falan Mercedes'ine binerek ikibuçuk kilometre katediyor, bir ara sokakta zar-zor peylediği park yerine arabasını bırakıp, beş katlı bir apartmanın ikinci katına çıkıyor. Bu açıdan, arabasını Kadıköy'de parkedip, 'karşı'ya vapurla geçen, ya da arabasıyla Köprü'nün hengamesine katılan İstanbullu daha mı burjuva? - o da, Erenköy'de ondördüncü falan katta oturuyor; işyeri de Karaköy'deki altı katlı bir 'han'ın üçüncü katında... Oysa, New York'daki, Londra'daki, Frankfurt'taki burjuva, sabahleyin bahçeli evinin garajından arabasıyla çıkıyor, tren/metro istasyonuna gidip arabasını parkediyor, sonra da yüz kilometreye varabilen bir yolculuktan sonra, bir gökdelenin bilmemkaçıncı katına çıkıyor...

Bunlar acaba yalnızca ekonomik azgelişmişlikten, gelişmekte-olmaktan mı ileri geliyor? 'Geri'lik ne anlama geliyor burada?

* * *

Ekonomi temelli toplum kuramları, burjuvaziyi (en azından tarihsel başlangıçlarında) büyük çapta kültürsüz ve görgüsüz sayar -nasıl başka türlü olsundu ki, yeni bir sınıf olarak-; bu yüzden, dolaysız yaşam, görgü/görenek 'değer'lerini bir önceki egemen -köklü- sınıftan; aristokrasiden devraldığını söyler. (Bu duruma en somut örnek, burjuvazinin gözde otomobili Rolls-Royce'dur : Meraklı bir aristokrat ile becerikli bir mühendisin işbirliği sonucu yaratılan bu 'alet', burjuvazi devralana dek, zengin kalabilmiş aristokratlara 'hitap' ediyordu.)

Bizde de aynı 'öncekine dönüş' süreci işlemişe benzer; ama, sanki çok daha gerilere gidilmiş : İstanbul saraylısı ve taşra eşrafının görgü/göreneği (nedense) etkisiz kalmış; palazlanan burjuvazi de daha geriye, göçebe Anadolu geçmişine dek geri giderek, elde ettiği ekonomik güçle gerçekleştireceği yaşamsal 'değer'leri oradan almış. Bu işlem sırasında, yoğun kentleşme içinde köyden kente çok hızlı aktarılan nüfus, zaten cılız olan yerleşim köklerini yeniden sökerek ("yorganını sırtına vurarak") şehre gelirken, göçebe bilincini yeniden ve daha güçlü olarak canlandırmış. Bu arada, kentleşme süreci de, bu yoğun nüfusun eski şehirlilik geleneğini 'usturuplu' bir biçimde devralmasına elverecek bir biçimde yürümeyince, bugünkü duruma gelinmiş : köy irisi kentler olan şehirler...

Şunu söylemek istiyorum, kısaca:-

Türkiye'nin kentleri, en temelde, göçebe bir bilinç üzerinde gelişmektedir.

Birimlerden başlarsak da, yukarıdaki önermenin bir çıkarımı şu:-

Türkiye'deki temel yerleşim birimi haline gelmiş olan a p a r t m a n, bir göçebe oba mantığıyla işleyen bir olgudur.

İlkin dilsel açıdan yaklaşalım : *Apartment* sözcüğü kendi anadillerinde "ayrılmış bölme" gibi bir anlama geldiği halde, Türkçe'ye geçince, ilginç bir dönmeyle, o bölümlerin oluşturduğu toplam yapıyı niteler olmuş. Böylece, Batı'da aslında eski ve başlangıçta tek başına bir konut oluşturan büyük bir yapının sonradan bölümlendirilmesiyle oluşturulan *aparment*'ların yerine, Türkiye'de apartman, yeni ve baştan bölmeli olarak kurulmuş bir yapıdır. Bu açıdan bir başka terslik de, Batı'daki ilk *apartment*'ların oluşma sürecinin, şehir merkezindeki eski yapıların korunmasıyla sonuçlanmasına karşılık, Türkiye'de yapılan apartmanlar eski yapıların (köşklerin, konakların, evlerin) yıkılması sonucu oluşmuştur. Nitekim, Türkiye'de "apartman irisi" gibi bir anlama gelen blok'lar ya da site'ler, Batı'da kent dışına yapılır; kent içine yapılan gökdelenler ise, konut değil, işyeridir.

Bütün bunlardan, Türkiye'deki 'apartman' olgusunun temelinde şöyle bir tasarım bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz : Nasıl bir göçebe oba, konakladığında, ortak bir (boş) alan üzerinde y a n y a n a toplanan çadırlardan oluşursa, bir 'apartman' da, aynı 'arsa' üzerinde, ama bu kez ü s t ü s t e toplanmış 'daire'lerden oluşur.

Bu tasarımın ne denli göçebe nitelikler taşıdığına, şimdi bazı gözlemler yoluyla bakalım:-

İnsan gözleriyle görmese inanmaz : Ankara'nın Kavaklıdere'sinin Bülten Sokağı'nda, beş katlı bir apartmanın üçüncü katında oturan; mutfağında musluk, lavabo, pis su boşaltım sistemi, vb. bulunan bir evkadını, bulaşığını bir tas içinde yıkadıktan sonra, tası mutfağının penceresinden aşağı boca ediyor...

Bu hanım, yaklaşık bir kuşak öncesinden Ankara'ya gelmiş (bu arada da bir hayli varlıklılaşmış) bir ailenin kızı : Kayınpederleri aynı apartmanın en üst katında; kızkardeşi ve eniştesi karşı apartmanda; halası yandaki apartmanda; dayısı iki apartman aşağıda - uzatmaya gerek yok...

Bu belki de biraz aşırı 'tipik' örnek, şunu gösteriyor : Aslında bir tür yerleşiklik içinde bulundukları köylerinden, henüz bilmedikleri bir yaşam biçimine girecekleri kente göç ettiklerinde, bu ailenin fertleri, en eski göçebe bilinçlerini yeniden kurmuş; yeni 'yerleşiklik'lerinde de en eski 'oba'larını yeniden oluşturmuş, eski çadırlarına geri dönmüş...

Ancak, eski obalarda kan bağı ya da ortak geçmiş yoluyla sağlanan toplumsal birlik, ve bunun temeli olan gelenek/görenek, tabii ki, bir apartmanın 'çadırlar'ı arasında kurulamaz, oluşturulamaz duruma gelmiştir artık : Bu 'sabit oba'lardan artık her isteyen 'çadır' satın alabiliyor ya da kiralayabiliyor; bazı durumlarda gelir düzeyi bile yeterli bir birlik sağlamıyor.

Bu da ilginç bir biçimde apartmanların yönetimine yansıyor : Gürültüsüz patırtısız yönetilen apartman var mı? 'Oba' birliği olmaksızın biraraya gelen 'çadır' sakinleri, bir türlü anlaşamıyorlar; her 'çadır' gittikçe kendi içine kapanık, kendi kendine bir birim oluşturuyor. (Örneğin, bir daire sakini, apartman yöneticisine şöyle diyebiliyor : "Ben radyatörlerimin musluklarını kapattım, soba yakıyorum; yakıt parası vermeyeceğim"...)

Obanın dayanışma unsuru bu yolla yitince, zaten başlangıçta başkaca bir ortaklık da bulunmadığından, kentlerimizde görülen keşmekeş ortaya çıkıyor. Kent sokaklarındaki; apartmanlarımızın bahçesinde, önünde, hatta girişinden başlayan düzensizlik, bakımsızlık, pislik, keşmekeş...

"Belediye hizmeti" kavramının göçebe yaşam biçimine ne denli yabancı birşey olduğunu düşünelim : Üzerinde konakladığı yayla, oba için, geçici bir çevre, bir mevsim sonra geçilip gidilecek bir uzam, geleceği hesaba katılması gerekmeyen bir doğa parçasıdır - belki ertesi yıl oraya yeniden gelinmeyecektir bile. Bu yüzden göçebenin bu yerde yapması gereken tek 'çevre düzenlemesi', çadırının tabanına gelecek toprak parçasını düzleştirmektir. Sonra da, temiz tutacağı tek yer, çadırının içidir; onun tek yaşam yeri budur. Geriye kalan geniş doğa parçası, kendi haline bırakılır; zaten, onu göçebe için değerli kılan, kendi haline bırakılmış halidir.

Bu gözle bakınca anlıyoruz : Kentlerimiz de bizim için böyle bir anlam taşımıyor mu? Sabah çıktığımız ve akşam döndüğümüz (ve tertemiz tuttuğumuz) evimizdir asıl 'yer'imiz; gerisi, içinden geçip gittiğimiz boş uzam.. Aldırmayız bu uzama; yani kentimize - tıpkı obanın yaylası gibi, kendi haline bırakırız onu; o da, gerçekten 'yayla'laşır, 'doğa'laşır - 'orman'laşır : Keşmekeş...

Böylelikle, Le Corbusier'nin New York'ta teşhis ettiği "barbarlık durumu"na ulaşıyoruz; ama bambaşka bir yoldan : New York'ta köklü kültür eksikliği ve yaşam ilişkilerinin salt ekonomi ilişkilerine indirgenmesi sonucu doğan 'canavar' kent, bizde, yerleşikliğin anlamına yabancılığımızdan; kentin varlık koşulu olan şehirli yaşam biçimine aykırılığımızdan doğan, 'doğal haline bırakılmış' kent oluyor.

Göçebe oba, yalnızca bir mevsim kaldığı yaylasını ne denli kirletirse kirletsin, oradan gidecektir; doğa da, rahat bırakılacak, kendi kendisini temizleyecektir. (Obanın geride bıraktığı pislikler, doğanın eritebileceği türdendir.) Oysa göçebe bilinç sahibi 'şehirli', yerleşiktir de aynı zamanda - göçebeliğiyle yerleşmiştir : yerleştiği çevreye -kentine- yönelik göçebe huyları sürüp gitmekte; bu huyların çevreye yığdığı pislikler de birikip durmaktadır (-bunlar da, doğada ayrışmayan naylon poşetler içinde...).

* * *

Bir şehir, bir yaşam biçimidir.

Bir konutlar toplamı -bir kent- değildir yalnızca, bir şehir; bir yaşam toplamıdır.

Konutlar toplamı haline gelince, bir yığından başka birşey olamaz - ki, öyle de oluyor; görüyoruz...

Her bir arsasında kendi başına buyruk oluşan yapıların ardından koşan belediye, hep geç kalıyor - ne bir parkı, ne bir çocuk bahçesi, ne bir spor salonu, ne bir alışveriş merkezi olan kişiliksiz ve niteliksiz yığın mahalleler çıkıyor ortaya.

Oysa Avrupa'nın köklü kentleri, içindeki insanların toplam yaşam alanlarıdır - bunun da gereklerini yerine getirirler. Bu kentleri "şehir plancılığı" çıktıktan sonra düzenlenmiş kentler diye görmek yanlıştır. Tersine, kentlerin planlanması gerektiği düşüncesi, z a t e n, bu toplam yaşam uzamı bilincinin gelişmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Eski 'planlanmamış' şehirlerde görülebilir bu : Onların gösterdiği bütünlük, yayladan ayrılıp yaşam uzamı olarak kenti seçen insanın yaşam biçimini yansıtır.

Bir şehir, bütün bir dünyadır.

İnsan 'doğa'da yaşayamaz; yalnızca 'ev'de de yaşayamaz - bunlarsız edemez; ama bunlar yetmez ona : Bir dünyada yaşar insan.

Çağdaş insanın dünyası, artık, beğensin beğenmesin, istesin istemesin, kaçınılmazca, kenttir.

Dünyasını, yani kentini, hem 'doğa'sı hem de 'ev'i haline sokmaktan başka çıkar yolu yoktur - yerleşmekten başka yolu, yok...

Temmuz 1990, Argos Dergisi

EVV3L
http://evvel.org

Oruç Aruoba İlgileri
http://evvel.org/ilgi/oruc-aruoba